

UOT: 821(=512.1)

İlhamə Sultanova*

MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİRİN ÖZBƏK SATİRİK ƏDƏBİYYATINA TƏSİRİ AZƏRBAYCAN ÖZBƏKŞÜNASLIĞINDA

Açar sözlər: Sabir ədəbi məktəbi, özbək mollanəsrəddinçiləri, Sabir və Əczi, mühit və müəllif, təsirlənmə və səbəbləri, milli birlik, tematik bənzərlik

Key words: Sabir's literary school, Uzbek Mollanesreddin researchers, Sabir and Ejzi, the environment and author, affection and its reasons, national unity, thematic similarity

Ключевые слова: литературная школа Сабира, узбекские молланасреддинцы, Сабир и Аджи, среда и автор, взаимовлияние и причины, национальное единство, тематическая общность

Azərbaycan ədəbiyyatının və mətbuatının tarixində “Molla Nəsrəddin” jurnalı xüsusi ədəbi məktəb yaratmış ilk mətbu orqandır. Şübhəsiz, “Molla Nəsrəddin” jurnalının ətrafına topladığı şair və yazıçıları “vahid ədəbi cəbhədə birləşdirən, eyni məfkurəyə və üsluba yönləndirən”, başqa sözlə, “Molla Nəsrəddin” ədəbi məktəbini formalaşdıran C.Məmmədquluzadə idi. Amma M.Ə.Sabirin də bu sahədəki fəvqəladə fəaliyyəti Sabir satira məktəbinin formalaşması ilə sonuclanmışdır. Akademik İsa Həbibbəyli yazır: “Azərbaycan ədəbiyyatında Mirzə Ələkbər Sabir kimi nəhəng satirik şairin meydana çıxması sözün geniş mənasında, türk-müsəlman dünyası satirasının da ən yüksək ədəbi nəticəsi sayılmalıdır. Dünya ədəbiyyatında satirik şeirin yüksək sənətkarlığına və vüsətinə görə M.Ə.Sabirlə yanaşı dura biləcək şairlər çox deyil. Həqiqətən də, müasiri Abbas Səhhətin yazdığı kimi, “Sabir əfəndi... köhnə şeirlərlə yeni şeirlər arasında bir əsrlik qədər uçurum açdı ki, bir daha geri dönməyə də o uçurumu atlanmağa kimsədə cürət və cəsarət qalmadı” [1].

Sabir ədəbi məktəbinin həm Azərbaycan, həm də Türkünstan, eləcə də özbək (cığatay) satirik ədəbiyyatına təsiri ilə bağlı xeyli tədqiqatlar aparılmış, ortaya dəyərli əsərlər qoyulmuşdur. Məqsədimiz M.Ə.Sabirin özbək satirik ədəbiyyatına təsirinin tarixinə nəzər salmaq, Azərbaycan özbəkşünaslarının – akademik H.Araslının, akademik İ.Həbibbəylinin, filologiya üzrə elmlər doktorları A.Ülvinin, Q.Əliyevin, Y.Qasımbəylinin, A.Bağirovun və b. mütəxəssislərin, eləcə də bəzi özbəkistanlı ziyalıların mövzu ilə bağlı qənaətlərini ümumiləşdirmək və sistemləşdirməkdir.

“Molla Nəsrəddin” ədəbi məktəbinin, eləcə də XX əsr Azərbaycan inqilabi-demokratik fikrinin ən görkəmli nümayəndələrindən biri olan M.Ə.Sabirin satira məktəbinin nüfuzu və təsir dairəsi doğma yurdla məhdudlaşmamış, bütövlükdə müsəlman-türk xalqlarının ədəbiyyatına təsir etmişdir. Orta Asiya türklərinin ədəbiyyatı bu sırada öncül yerlərdə olmuşdur: “Xalq şairi M.Ə.Sabirin yaradıcılığı... geniş bir sahədə təsir göstərmiş, Azərbaycan, İran, Özbəkistan, Türkmənistan və Tataristanda yeni satirik şeir üçün nümunə olmuşdur. Sabirin orijinal bir üslubda yazılmış mənalı şeirləri “Molla Nəsrəddin” jurnalında nəşrə başlandığı gündən oxucuların nəzər-diqqətini cəlb etdiyi kimi, ədəbi hərəkətdə də qüvvətli təsir göstərmişdir. Az keçmədən, onun yazdığı mövzularda müxtəlif gizli imzalarla şeirlər yazılmışdır” [2, s.689].

Təbii ki, ustad şairin geniş bir ərazidə tanınması, əsərlərinə böyük rəğbət göstərilməsi səbəbsiz olmamışdır. Akademik Həmid Araslı M.Ə.Sabirin Yaxın Şərqi xalqları, ziyalıları arasında tanın-

* Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. E-mail: silhame@inbox.ru

masının, məşhurlaşmasının səbəblərini şairin dünyanın müxtəlif ölkələrində gedən ictimai-siyasi hadisələrdən – İran məşrutə hərəkatından, 1905-ci il Türkiyə inqilabından, Xokənddə məktəblərin bağlanması, Səmərqənddə məktəbə yoxsul uşaqların gəldiyini görəndə tacirin məktəbi dağıtmasından, Buxarada, Tatarıstanda, Qazaxıstanda baş verən hadisələrdən vaxtında xəbər tutması və şairin şeirlərində onlara münasibət bildirməsi ilə əlaqələndirir. Bildirir ki, “Bütün bunlar Sabir şairinin Yaxın Şərqi ən qabaqcıl şairləri, mütərəqqi ziyalıları tərəfindən məhəbbətlə qarşılanmasına, şairin irəli sürmüş olduğu fikirlərin Şərqi xalqları ədəbiyyatı üzərində qüvvətli təsir göstərməsinə səbəb olurdu” [2, s.690].

Akademik H.Araslı Sabirin şeirlərinin adlarını çəkdiyi bölgələrin ədəbiyyatına, o sıradan özbək satirasına təsirinə də toxunur və bu təsirlənmənin tarixçəsinə nəzər salır: “Sabir yaradıcılığı özbək ədəbiyyatına, qabaqcıl özbək yazıçılarına da qüvvətli təsir göstərmişdir. Hələ şairin “Şükür, xudaya” adlı şeiri 1907-ci ildə “Molla Nəsrəddin” səhifələrində çap edildikdən az sonra Səmərqənddə “Zübdətül-əşar” adlı şeirlər məcmuəsində “Molla Nəsrəddin” sərlövhəsi ilə həmin ildə çap olunmuşdur. Bu əsər təkcə çap olunmaqla qalmamış, Özbəkistan EA müxbir üzvü Vahid Abdullayevin verdiyi məlumatlara görə, o zaman Səmərqənd şairlərindən Əczi bu şeirə nəzirə yazmışdır” [3]. Şeirlər arasında müqayisə aparən akademik dediklərinə əlavə edir ki: “Sabirin şeirində yemək-içməkdən başqa iş bilməyən “canlı dəyirmanlar” tənqid edildiyi kimi, Əczinin şeirində də bir para “əmmaməli şeytanlar”, mədəniyyət qarşısına sədd çəkən qazilər, xanlar ciddi satira atəşinə tutulurlar” [2, s.69].

H.Araslı V.Abdullayevin Əczinin Sabir şeirlərinə yazdığı başqa nəzirələrdən nümunələr gətirdiyini, Qeyrəti və Qafur Qulama, eləcə də Özbəkistanda yazılan xatirələrə istinadən Sabir şeirlərinin özbək şairləri tərəfindən necə məhəbbətlə qarşılanıb istifadə edildiyini, “Hophopnamə”nin ilk nəşrlərinin özbək ziyalıların evində olduğunu da xatırladır. Müəllif yazır: “Özbəkistanda nəşr olunan “Muştum” satirik jurnalı ətrafında toplanan şairlər tərəfindən Sabir şeirləri istifadə edilmiş, şairin mənalı satirik əsərlərinə müasir mahiyyətli nəzirələr yazılmışdır. Bu fikri Türkmənistanda çıxan “Toxmaq” məcmuəsinin ətrafında toplanan satirik şairlər haqqında da demək olar” [2, s.691].

Qeyd edək ki, M.Ə.Sabirin satirik şeir üslubunun Əczi yaradıcılığına təsirinə bir neçə məqalədə toxunulmuşdur. Bu ədəbi faktı ortaya qoyan isə Həmid Araslının da adını çəkdiyi görkəmli özbək ədəbiyyatşünası, akademik Vahid Abdullayev olmuşdur. O, “Sabir və Əczi” adlı məqaləsində M.Ə.Sabir satirasının Əczi ilə yanaşı, Həməzə Həkimzadənin, Sədrəddin Ayninin, eləcə də Raci və Şükürinin yaradıcılığına təsir etdiyini diqqətə çatdırır və bu faktın hərtərəfli öyrənilməsinin “həm həyatda, həm də ədəbiyyatda qardaşlıq əlaqələrimizin tarixini dərinlən öyrənmək” olduğunu xatırladır [3]. Sonrakı araşdırmalar isə M.Ə.Sabirlə S.Əczi arasında şəxsi əlaqələrin mövcudluğundan da xəbər verir. Məlum olur ki, Siddiqi 1901-ci ildə atasından miras qalmış kiçik bağı satmış və onun xərci ilə 3 illik səyahətə çıxaraq, Tiflisə gəlmişdir. Burada məşhur inqilabçı demokratlardan Cəlil Məmmədquluzadə və Sabirlə tanış olmuşdur. Bu tanışlıq sonralar Sabirlə Əczi arasında alovlu dostluğa çevrilmişdir.

Azərbaycan-özbək ədəbi əlaqələri üzrə görkəmli mütəxəssis, filologiya üzrə elmlər doktoru Almaz (Ülvi) Binnətova da mollanəsrəddinçilərin, o sıradan M.Ə.Sabirin özbək ədəbiyyatında satira janrının inkişafına təsirini əhatəli şəkildə araşdırmışdır. Müəllif bu təsirlənmənin Cədidçilik dövründən (1910-1938-ci illər) başladığını ədəbi materialların köməkliyi ilə təsdiqləyir [4, s.104] və bildirir ki, XX əsrin əvvəllərində dünyanın bir çox ölkələrini, o sıradan Türkiyəni də inqilabi-demokratik hərəkat bürümüş, burada da sosial-siyasi dəyişikliklər başlanmışdı. Hərəkatın ilk sədaları, təbii ki, bədii ədəbiyyatdan, xüsusilə də satirik poeziyadan eşidilirdi. Zövqi, Əvəz Ötər, Niyazi, Ayni, Əvlani, Bəyani, Rəci, Şükürü, Əczi kimi şairlər demokratik hərəkatın inkişafında fəallıq göstərirdilər.

A.Binnətova özbək ədəbiyyatında satirik şair kimi böyük nüfuz qazanmış Səidəhməd Siddiqi Əczinin yaradıcılığını bu baxımdan xüsusilə diqqətəlayiq hesab edir və “Əczi yaradıcılığının bütövlükdə “Molla Nəsrəddin” ab-havası, Mirzə Cəlil yumoru, Sabir poetik fikri, məna və məzmunu üstündə kökləndi”yi [4, s.99] qənaətinə gəlir.

Müəllif daha sonra Sabirin 1890-1895-ci illərdə Şərqi ölkələrinə səyahəti zamanı İranın və Orta Asiyanın Xorasan, Səbzəvar, Nişapur, Mərv, Aşqabad, Buxara və Səmərqənd şəhərlərini gəzdirdiyini, Raci, Şüküri, Məhəmməd Şərif Sufizadə, Əczi kimi özbək şairləri və maarifçi ziyalılarla görüşdüyünü və bu görüşün özbək ədəbiyyatında dərin izlər qoyduğunu xatırladır.

A.Ülvi XX əsr özbək satirası ilə Mirzə Cəlilin, Sabirin əlaqəsini üç görkəmli şairin – S.Əczinin, M.Sufizadənin və H.H.Niyazinin yaradıcılıqları əsasında daha əhatəli öyrənməyin mümkünlüyünü diqqətə çatdırır və yazır: “Hər üç sənətkarın yaradıcılığı “Molla Nəsrəddin” məktəbindən rişələnmişdir. “Molla Nəsrəddin”, qeyd etdiyimiz kimi, dərc olunduğu zaman da, sonralar da Şərqi satira məktəbinin ustası sayılmışdır. Başqa sözlə desək, əldən-ələ gəzən bu mətbu orqan XX əsr Şərqi qədər əzəmətlə ucalan böyük bir satira ehramının özülünü təşkil edir” [4, s.102].

Mütəxəssislər M.Ə.Sabirin 1890-1895-ci illərdə Şərqi səyahəti zamanı “Türküstanda mütərəqqi ictimai və ədəbi mühiti olan” Səmərqənddə olması haqqında da maraqlı məlumatlar verirlər. O illərin gənc və istedadlı özbəkşünası Akif Bağırov yazır: “...Qabaqcıl özbək şairləri və maarifçiləri ilə tanışlığı, özbək qardaş və bacılarını ağır vəziyyətdə görməsi onda (M.Ə.Sabirdə – İ.Sultanova) müəyyən təəssürat yaratmış və çox ehtimal ki, sonralar “Bildir ehyayi-Səmərqənd etdi İran taciri” misrası ilə başlanan taziyanənin yazılmasına səbəb olmuşdur” [5].

Bu səfər və görüşlərdən sonra, təbii ki, özbək şairlərində Sabirin yaradıcılığına maraq oyanmışdır. XX əsrin əvvəllərində Özbəkistan ədəbiyyatında Zövqi, Əvəz Ötər, Həməzə Həkimzadə, Sədrəddin Ayni, Mirmöhşün Şirməmmədov, Abdulla Əvlani, Bəyani, Raci, Şüküri, Siddiqi Əczi kimi mütərəqqi fikirli şairlər yazıb-yaradırdılar. Lakin ədəbiyyatşünaslar Səyidəhməd Siddiqi Əczini “Sabir ədəbi məktəbinin Yaxın Şərqi qədər ən istedadlı davamçısı” hesab edirlər.

A.Bağırov özbək ədəbiyyatşünası B.Qasımova istinadən Əczinin o vaxt “Molla Nəsrəddin” jurnalının bütün nömrələrini müntəzəm şəkildə oxuduğunu da xatırladır və Sabirin Əczi yaradıcılığına təsirinin tarixçəsinə aydınlıq gətirir: “Bu təsir, əvvəla, hər iki şairin eyniadlı “Şükür, xudaya” şeirlərindən başlanır. Sabirin 1907-ci ildə yazdığı bu şeir akademik Həmid Araslının təsdiq etdiyi kimi, elə həmin ildə Səmərqənddə bir satirik məcmuədə çap edilmişdir. Bundan sonra Əczi öz satirasını yazmış və bəzi mənbələrin verdiyi məlumatlara görə, həmin məcmuənin sonrakı nömrələrindən birində çap etdirmişdir. Hər iki şeir həm mövzusu, həm də üslubu, dili cəhətdən bir-birinə o qədər yaxındır ki, hətta son illərə qədər bəzi tədqiqatçılar satira müəlliflərini bir-birindən ayırd edə bilməmişlər” [5].

A.Bağırov daha sonra haqqında danışdığı əsərlərdən nümunələr təqdim edir və aralarında müqayisə aparır. O, M.Ə.Sabirin “Ey pul”, “Əkinçi”, “Uçitellər”, “Yuxu”, “Vaqiyyə-yubileykəranə”, “Kişilər”, “Neylərdin, ilahi”, “Vay-vay” satiraları ilə Əczinin “Çervon”, “Əkin yerlərinin dərdi-həs-rəti”, “Ey gözlərim”, “Ey xuda”, “Üləmalar” şeirləri və “Miratül-ibrət” poemaları arasında mövzu, süjet oxşarlığı, tənqid hədəflərinin eyniliyi, üslub və dil oxşarlığını qeyd etməklə yanaşı, bu iki şair arasındakı fərqlərə də diqqət yönəldir. Yazır ki, “Sabirdən fərqli olaraq, Əczinin bəzi satiralarının dilində, üslubunda ağırlıq hiss olunur”. Bununla yanaşı, o, bu şeirlərin müəllifləri haqqında da maraqlı fikirlər söyləyir. Bildirir ki, “Əczi həm yaradıcılıq diapazonuna görə, həm də inqilabi satiranın inkişafında Sabir səviyyəsinə qalxa bilməmişsə də, lakin öz irsinin ictimai-siyasi əhəmiyyəti ilə özbək ədəbiyyatında, demək olar ki, Sabirin rolunu oynamışdır. Bu irs bizə onu “Özbək satirasının Sabiri kimi” tanımağa imkan verir” [5].

Azərbaycan-özbək ədəbi əlaqələrini ardıcıl və əhatəli araşdıran özbəkşünaslardan biri də filologiya üzrə elmlər doktoru Yaşar Qasımovdur. Onun molla-nəsrəddinçilərin özbək satirasının inkişafındakı rolu ilə bağlı “Sabir və XX əsr özbək satirası” adlı da maraqlı bir araşdırması var. Müəllif həmin məqaləsində Sabir yaradıcılığının coğrafi sərhədləri ilə 1905-ci il rus inqilabının Şərqi qədər təsir dairəsi arasında “qəribə bir oxşarlıq, həmahənglik” müşahidə etdiyini diqqətə çatdırır, Sabirin “məzmun və forma cəhətdən kamil poeziyası ilə bütün Yaxın Şərqi satirasının inkişafına yeni istiqamət verdi”yini diqqətə çatdırır [6]. Y.Qasımov şairin Azərbaycandan kənar da böyük şöhrət qan

zanmasının əsas səbəblərindən birini yaradıcılığının “məhz orijinal və novator xarakteri” ilə əlaqələndirir.

Y.Qasimov da M.Ə.Sabirin 1890-1895-ci illərdə İran və Orta Asiyanın Xorasan, Səbzəvar, Nişapur, Mərv, Aşqabad, Buxara və Səmərqənd kimi şəhərlərini gəzib yerli ədib və ziyalılarla görüşdüyünü diqqətə çatdırır. O, Səmərqənddə Raci, Şükür, Əczi kimi maarifçi şair və ziyalılarla, Mərvdə yaşayıb-yaradan görkəmli özbək maarifçi-demokratı Məhəmmədşərif Sufizadə ilə tanış olmuşdur.

Mənbələrin verdiyi məlumatlara görə, S.Əczi və M.Sufizadə M.Ə.Sabirlə ikinci dəfə Tiflisdə görüşmüşlər. Belə ki, XX əsrin əvvəllərində 3 illik səyahətə çıxan S.Əczi Rusiyanın bir sıra şəhərlərini gəzdikdən sonra Tiflisə gəlib ədəbi-mədəni mühitlə, o cümlədən Mirzə Cəlillə tanış olmuşdur. Bu görüşlər sonralar “Molla Nəsrəddin” jurnalında əməkdaşlıq edən S.Əczinin yaradıcılığına və dünyagörüşünə güclü təsir etmişdir. Y.Qasimov özbək ədəbiyyatşünası B.Qasimova istinadən bildirir ki, S.Əczi Özbəkistanda çap etdirə bilmədiyi “Miratül-ibrət” və “Əncüməni-ərvah” adlı dastanlarını Cəlil Məmmədquluzadənin köməyi sayəsində 1912-ci ildə Azərbaycanda (“Qeyrət mətbəəsi”ndə) nəşr etdirmişdir.

Müşahidələr XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan mətbuatının (“Şərqi-Rus”, “Molla Nəsrəddin”, “Həyat”, “Şəlalə”, “İrşad”, “Füyuzat” və s.) Özbəkistanda geniş yayıldığını (“Molla Nəsrəddin”in əl-əl gəzdiyini), S.Əczinin, A.Əvaninin və b. şairlərin adıçəkilən mətbu orqanlarla, xüsusilə də “Molla Nəsrəddin” jurnalı ilə sıx əməkdaşlıq etdiyini təsdiq edir. “Molla Nəsrəddin” ədəbi məktəbinin, özbək şairlərinə təsiri ilə bağlı kifayət qədər materiallar mövcuddur. Bu təsirlənmələrlə bağlı bir neçə faktı da Y.Qasimov üzə çıxarır və özbək şairlərinin M.Ə.Sabirdən təsirlənməsinin səbəblərinə aydınlıq gətirir. Müəllif səbəblərdən birini I rus inqilabının Rusiyanın bütün müstəmləkələrində, o sıradan Özbəkistanın da ictimai-siyasi və mədəni həyatında yaratdığı dəyişikliklərlə, özbək “ədəbiyyatında güclü məzmun və forma dəyişiklikləri, inqilabi-ruh, pafosla, azadlıq və demokratiya uğrunda mübarizə” ilə əlaqələndirir və bənzər şəraitin Azərbaycan cəmiyyətində, ədəbiyyatında da yarandığını diqqətə çatdırır. Bildirir ki, “Sabir satirası həmin şəraitin məhsulu şəklində meydana çıxmışdı. Sabirin tənqid və inkar obyektini onu nifrət və qəzəb, göz yaşları və acı qəhqəhələrlə yazmağa məcbur edən ictimai dərdlər özbək satiriklərinə də yaxşı tanış idi. Onların Sabir poeziyasına güclü maraq göstərməsi də, şübhəsiz, ideal və məqsəd həmahəngliyindən doğurdu. Ümumiyyətlə, 1905-1917-ci illər özbək və Azərbaycan ədəbiyyatlarındakı bir çox müştərək və ümumi xüsusiyyətlərin səbəblərini də məhz onların ictimai-estetik ideallarının yaxınlığı və müəyyən mənada birliyi ilə izah etmək lazımdır” [6].

Daha sonra müəllif Azərbaycan ədəbiyyatının, xüsusilə də “Molla Nəsrəddin” ədəbi məktəbinin özbək ədəbi mühitinə təsirini məşhur özbək şairi Abdulla Qədirinin obrazlı ifadələri ilə əsaslandırır: “Orta Asiyada Azərbaycan ədəbiyyatını oxumayan, bilməyən sənətkar yoxdur. Biz həvcçiliyi “Molla Nəsrəddin”dən öyrənməliyik... Mən qələm tutmağı ərəblərdən, qələmlə güldürməyi isə “Molla Nəsrəddin”dən öyrənmişəm” [6].

Mütəxəssislər XX əsr özbək satirasına M.Ə.Sabirin təsirindən bəhs edərkən, ilk növbədə, S.Əczi, M.Sufizadə və Həməzə Həkimzadə Niyazinin əsərləri üzərində xüsusi dayanmağı tövsiyə edirlər. Çünki “Sabir poeziyası ilə bu şairlərin satirası arasında məzmun və ruh, forma və üslub cəhətdən həmahənglik qabarıq şəkildə görünür. Həməzə, Sufizadə və Əczinin bir çox şeirləri göstərir ki, onlar Sabir yaradıcılığından dərinlən təsirlənmiş, Sabirin tənqid və inkaretmə məharətini, Sabir satiralarında geniş tətbiq və istifadə edilən bədii priyomları, ifadə vasitələrini də yaradıcı şəkildə mənimsəmiş və işləmişlər” [6]. Müəllif mülahizəsini Sabirin “Şükür, xudaya”, “Qeyrət, a vətəndaşlar!”, “Mahi-ramazandır” satiraları ilə S.Əczinin, H.Həkimzadənin oxşar şeirləri arasında müqayisələr apararaq təsdiqləyir. Y.Qasimov maraqlı bir məqama – özbək şairləri ilə M.Ə.Sabir arasındakı bənzərliyin səviyyəsinə də toxunur. “Özbək şairləri ilə “İnqilabçı demokrat” Sabirə nisbətən, “maarifçi” Sabir arasında yaxınlıq, müştərəklik daha güclüdür. Əlbəttə, “Yaşasın şəhriyari-hürriyyət”, – deyən Sabirlə özbək maarifçi demokratlarını eyniləşdirmək elmi yanlışlıq olardı”, – deyən müəllif

Sabirin özbək şairi M.Sufizadə ilə də məhz maarifçilik mövqeyində birləşdiyini diqqətə çatdırır. M.Ə.Sabirin M.Sufizadəyə təsirinin tarixçəsini xatırladır. Məlum olur ki, M.Sufizadənin M.Ə.Sabirdən təsirlənməsi özbək şairinin “Xanım” şeiri ilə başlayır. “Sufizadə bu şeiri Sabirlə görüşdükdən sonra, Bakıdan qayıdarkən, həm də Azərbaycan dilində yazmışdır. Güzəlliyə və həyata yeni ictimai-estetik münasibət ifadə edən bu şeir Sufizadə yaradıcılığında əlamətdar bir hadisə kimi əhəmiyyətlidir:

*Xanım, sevimli saçın var, nə sud şənəsi yox,
Açıq desəm sözümlü, mərifət nişanəsi yox” [6].*

Y.Qasimov Sabirin satiraları ilə özbək şairlərinin şeirləri arasındakı tematik yaxınlığa da toxunur və səbəblərini yenə hər iki ölkədəki mövcud ictimai mühitlə, köhnə adətlərlə əlaqələndirir. Doğrudan da, məsələn, qadın azadlığı mövzusunun həm Sabirin, həm də özbək şairlərinin satiralarında yer almasının səbəbi hər iki ölkədə qız-gəlinlərin savadsızlığı, adi hüquqlardan məhrum acınacaqlı şəraitdə yaşamaları idi.

Mütəxəssislər “Molla Nəsrəddin” ədəbi məktəbinin ən istedadlı nümayəndəsi Sabirin S.Əczi ilə yaradıcılıq dostluğu və həmkarlığının XX əsrin əvvəllərindən başladığını və Azərbaycan-özbək əlaqələrinin ən parlaq səhifələrini təşkil etdiyini də diqqətə çatdırırlar. Y.Qasimov da akademik Vahid Abdullayevin S.Əcziyə “Sabirin ən güclü təsir etdiyi özbək şairi” kimi səciyyələndirdiyini xatırladır. Və əlavə edir ki, “Görkəmli satirikin “Ziyalılar”, “Şükür, xudaya”, “Çervon”, “Ey xuda!”, “Ey gözlərim”, “Üləmalar” və s. şeir və nəzirələrin onun, doğrudan da, Sabir ədəbi məktəbinin ən istedadlı davamçılarından biri olduğunu diqqətə çatdırır. Y.Qasimov yazır: “S.Əczinin “Çervon” satirasının qəhrəmanı Sabirin “Ey pul”, “Xəsisin heyfi, varisin keyfi” və s. şeirlərində qamçıladdığı tiplərin “əkiz qardaşdır”. Məhəbbəti və namusu, məsləki və vicdanı pul kisəsində yerləşən, insanlıq halından çıxan, sərvət, var-dövlət düşkünlərini Əczi də Sabir ehtirası və amansızlığı ilə ifşa edir” [6].

M.Ə.Sabirin S.Əczi satiralarına təsirini araşdıran Y.Qasimov məqaləsini bu sözlərlə bitirir: “Bizim bu qeydlərimiz Sabirin XX əsr özbək satirasına təsiri məsələsini bütünlükdə və tam şəkildə əks etdirmir. Bundan ötrü Sabirin XX əsrin əvvəllərində yazıb-yaradan Zövqi, Ə.Ötəroğlu, A.Əvlani, Raci-Şükürü, S.Ayni və başqa özbək şairləri ilə yaradıcılıq əlaqələrini araşdırmaq və öyrənmək lazımdır” [6].

Özbək sənətkarları və alimləri də Sabirin özbək ədəbi mühitinə təsirini etiraf edir və bu ədəbi-tarixi faktdan qürurla danışirlər. 1926-1927-ci illərdə Bakıda təhsil almış görkəmli özbək şairi Qeyrəti Sabir ədəbi məktəbinin qonşu xalqların ədəbiyyatına qüvvətli təsir etdiyini və özünün də bu təsir nəticəsində bir neçə şeir yazıb, “Maarif və mədəniyyət”, eləcə də “Komsomol” məcmuələrində dərc etdirdiyini xatırladır. Özbəkistanda bəzi mətbu orqanların, o sıradan “Muştum” satirik jurnalının yaranmasında da “Molla Nəsrəddin”çilərin böyük təsiri olduğunu dilə gətirir. O yazır: “Özbəkistanda Sabir yaradıcılığının təsiri ilə əsərlər yazıldığı inqilabdan əvvəlki mətbuat səhifələrində, sonra da satirik “Muştum” jurnalında aydın görünməkdədir.

“Muştum” ətrafında toplaşan şairlərdən Q.Qulam, S.Abdulla, Xurşud, Hazıkeş, Fələngi və başqaları Sabirin “Nam alırıq biz” və başqa bir çox şeirlərinə, bəhri-təvillərinə oxşatmalar yazmışlar...Sabirin alovlu satirası, atəşin şeirləri özbək ədəbiyyatının tərəqqisi və inkişafına böyük xidmət göstərmişdir” [7].

Qeyrətinin “Orta Asiyada Azərbaycan ədəbiyyatını oxumayan, bilməyən sənətkar yoxdur. Biz həvcçiliyi “Molla Nəsrəddin”dən öyrənmişik. Mən qələm tutmağı ərəblərdən, qələmlə güldürməyi isə “Molla Nəsrəddin”dən öyrənmişəm” – deyilənlərin təsdiqinə yönəlib.

M.Ə.Sabirin XX əsr özbək ədəbiyyatının, xüsusilə də satirik ədəbiyyatın inkişafındakı danılmaz rolu başqa mənbələrdə də etiraf olunur. T.Calalov “Sabirin müasirləri arasında” adlı məqaləsində özbək şairləri Heyrətin, Arəzin və Həzlkeşin (Hacı Alim Qabulovun) “Hophop”u hansı maraqla

oxuyub müzakirə etdikləri, “Molla Nəsrəddin” və M.Ə.Sabirdən necə təsirləndikləri və bunun nəticəsində hansı nəzirələr yazdıqlarından ətraflı bəhs etmişlər [8].

Beləliklə, araşdırılan materiallar XX əsr özbək satiriklərinin böyük bir dəstəsinin Sabir ədəbi məktəbinin ənənələri ilə tərbiyələndiyini, onun sənətindən yaradıcı surətdə öyrəndiklərini, şairin hələ sağlığında bir çox müsəlman-türk xalqlarının ədəbiyyatında layiqli davamçıları yetişdiyini təsdiq edir. Bununla yanaşı, Sabirin özbək ədəbiyyatına təsirinin daha əhatəli və güclü olduğu da üzə çıxır.

ƏDƏBİYYAT

1. Həbibbəyli İ. “Molla Nəsrəddin” ədəbi məktəbi və molla-nəsrəddinçilik. “Azərbaycan” qəzeti, 7 aprel 2016.
2. Araslı H. Azərbaycan ədəbiyyatı: tarixi və problemləri (Seçilmiş əsərləri, 1 cildə). Bakı, “Gənclik”, 1998.
3. Abdullayev V. Sabir və Əczi. “Kommunist” qəzeti, 29 may 1962.
- 4.almaz Ülvi. Azərbaycan-özbək (cığatay) ədəbi əlaqələri (Dövrələr, simalar, janrlar, təmayüllər). Bakı, “Qartal”, 2008.
5. Bağırov A. Sabir və Əczi. “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 3 aprel 1976.
6. Qasimov Y. Sabir və XX əsr özbək satirası. “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 1 iyun 1979.
7. Qeyrəti. Onun təsiri ilə. “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 12 may 1962.
8. Calalov T. Sabirin müasirləri arasında. “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 29 may 1962.

THE INFLUENCE OF MIRZA ALAKBAR SABIR ON THE UZBEK SATIRICAL LITERATURE IN AZERBAIJANI UZBEK STUDIES

SUMMARY

As it is known, the magazine “Molla Nesreddin” is the first printing organization that formed the first special literary school in the history of Azerbaijan literature and press. No doubt, the man who united the poets and writers gathering around “Molla Nesreddin” under the single literary front, directed them to the same opinion and method, in other words who formed “Molla Nesreddin” literary school was J.Mammadquluzadeh. But Mirze Alekber Sabir’s extraordinary activity in this sphere ended with the formation of Sabir’s satire school.

Many researches were held on the affection of Sabir’s literary school to Azerbaijan and Turkustan, as well as Uzbek (Jighatay) satirical literature and valuable works were put into the view. In the article it was glanced at the history of Sabir’s influence to the Uzbek satirical literature, and the thoughts of Azerbaijani Uzbek researchers – academician H.Arasli, academician I.Habibbayli, scientific doctors on philology A.Ulvi, Q.Aliyev, Y.Qasimbeyli, A.Baghirov and other specialists, as well as, Uzbek intellectuals about this subject were generalized and systematized there. And this gives to the author of the article an opportunity to make general scientific impression of M.A.Sabir’s impress on Uzbek satirical literature.

ВЛИЯНИЕ МИРЗА АЛЕКБЕР САБИРА НА УЗБЕКСКУЮ САТИРИЧЕСКУЮ ЛИТЕРАТУРУ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ УЗБЕКОВЕДЕНИИ

РЕЗЮМЕ

Как известно, журнал «Молла Насреддин» – первый печатный орган в истории азербайджанской литературы и печати, создавший специальную литературную школу. Несомненно, именно Дж.Мамедгулузаде собрал поэтов и писателей вокруг журнала «Молла Насреддин», «объединил их в едином литературном фронте, направил в единую идеологию и стиль», другими словами, сформировал «литературную школу «Молла Насреддин». А экстраординарная деятельность М.А.Сабира в этой области привела к образованию сатирической школы Сабира.

Были проведены многочисленные научные исследования о влиянии литературной школы Сабира как на азербайджанскую, так и на тюркскую, в частности на узбекскую (чагатайскую) сатирическую литературу, а также написаны бесценные произведения в этой области. В статье рассмотрена история влияния М.Сабира на узбекскую сатирическую литературу, обобщены и систематизированы взгляды азербайджанских узбековедов, таких как академик Х.Араслы, академик И.Габиббейли, доктор филологических наук А.Ульви, К.Алиев, Я.Гасымбейли, А.Багиров и др. И это позволяет автору статьи создать общее научное представление об истории влияния М.А.Сабира на узбекскую сатирическую литературу (причины влияния, формирования узбекских сатирических поэтов под влиянием Сабира).